

NŐI KOMMUNIKÁCIÓS MÉDIUMOK, TEREK ÉS RITUÁLÉK A 16–18. SZÁZADBAN

Lengyel Tünde

ESETTANULMÁNY A KORA ÚJKORI NŐI MŰVELTSÉG KÉRDÉSÉHEZ

Elvárások, lehetőségek, határok*

A nők kora újkori társadalmi szerepének megismerésében meghatározó kutatási irány műveltségük vizsgálata. A családi levéltárakban a 16. századtól kezdve a missilisek számának nagyarányú növekedése figyelhető meg. A levelek között szép számmal találunk nők által, illetve nőknek írtakat is. Ez a tény azt sugallja, hogy a kora újkor kezdetével nemcsak megszorodott az írni és olvasni tudó nők száma, de megváltozott – emelkedett a műveltségük színvonala is. De mit is jelentett a női műveltség fogalma a kora újkorban? Elfogadható az előző, általánosító megállapítás? Milyen források állnak rendelkezésünkre, milyen adatokat tudunk felhasználni annak megállapítására, hogy egy leányt mire tanítottak, és ebből mit használt asszony korában? Kik voltak azok, akik a lányokat tanították, voltak-e az oktatásuknak általánosan elfogadott keretei? Hogyan tudja az utókor megállapítani, milyen tudással hagyta el egy fiatal menyasszony a szülői házat? És vajon volt-e az asszonyoknak igénye művelődni, s ehhez kaptak-e támogatást férjüktől? A felmerülő kérdések megválaszolására talán a korabeli levelek mutatkoznak a legkézenfekvőbb forrásoknak. (Természetesen csak akkor, ha biztosan tudjuk, hogy sajátkezű írást elemzünk.) A tanulmányban néhány példán szeretném illusztrálni a kora újkori női műveltség tartalmának kérdését és az általánosító megállapítások problémáit.

A 19. század történetíróinak (és a későbbi utódoknak) köszönhetően számos családi, házastársi levelezés nyomtatásban is megjelent. A forráskiadást gyakran életrajzi tanulmány is kísérte, amely a romantika eszméi szerint ítélte meg a leveleket író asszonyok tevékenységét. Ezt a képet pontosan visszatükrözi Deák Farkas gondolata Wesselényi Anna életrajzában: „szelleműs hölgyek gyakran egyetlen levélben is elmondják egész életüket, lerajzolják alakjukat, megismertetik jellemüket”.¹ Takáts Sándor a síremlékek feliratai szerint ítélte meg több nagyszony

* A tanulmány megírását az APVV-15-0349 Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese és a VEGA 2/0101/17 Spoločnosť raného novoveku – identity, konflikty, interakcie című pályázatok támogatták.

¹ *Deák Farkas: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése.* Bp. 1875. 2.

jellemét,² aminek valóságértékét még a sírfelirat, valamint a halotti beszéd zsánerének jellegzetességeit ismerve sem szeretném kétségbe vonni. Gondolok itt az elhunyt dicséretes tetteinek felsorolására,³ élete kiemelkedő eseményeinek ismertetésére – tudván, hogy azok a „halottakról csak jót” elvének szem előtt tartásával születtek. A magyar történetírás el is fogadta a „nagyasszony” fogalmat, amely egyesíti a vallásos, hű feleség, gondos anya és munkás gazdasszony tulajdonságait, egy ideális nőt/asszonyt mutat be, aki mindenben meg tud felelni a kor által megszabott elvárásoknak.⁴ A korabeli irodalom sem hagyta figyelmen kívül a témát, s gyakran teljesen ellentétes véleményt is képviselt az említett nagyasszonyok kizárólagos jótulajdonságait illetően.⁵ Csak két példát említek, amelyekről feltételezhető, hogy eljutottak a széles közönséghez, így hatással lehettek a magyar olvasók gondolkodására.

A magyar nemesi könyvtárakban gyakran felbukkan Antonio de Guevara akcítániai püspök könyve, amelyet Draskovits János fordított le magyar nyelvre.⁶ A püspök, aki V. Károly spanyol király udvari prédikátora volt, a „jó” asszonyokat becsben tartotta: „Az mely embernek jámbor és tökéletes asszony felesége van, az mind marhájában [vagyonában] gyarapodik, s mind pedig tisztességében növekedik”.⁷ Témánkkal kapcsolatban érdekes az az elmélkedése, ahol kifejti, hogy valójában a nők is ugyanolyan jó tudósok lehetnek, mint a férfiak. Hogy ez mégsem így van, annak az okát a lustaságukban és az erkölcsaik romlásában látta. „A mostani asszonyállatok a régi dicséretes asszonyállatok erkölcsétől igen elfajzottak, csak a hiúságban, és a hitvány gyönyörűségben töltik az időt, azt, amelyet a régi asszonyok a könyvek írására és olvasására adtak”.⁸

A korszak gondolkodói közül magasan kiemelkedik Pázmány Péter bíboros és esztergomi érsek alakja. Nevéhez nemcsak az ország katolikus megújítása

² Takáts Sándor: Régi magyar nagyasszonyok. Bp. 1982. 6–7.

³ Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból. Kiad., jegyz. Kecskeméti Gábor. Bp. 1988. 18.

⁴ Várkonyi Gábor: „Nekem azt kell tennem, amit mások akarnak...”. Arisztokrata nők és közélet a kora újkori Magyarországon. In: A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Fábri Anna – Várkonyi Gábor. Bp. 2007. 128.

⁵ A témával kapcsolatban két tanulmányban elemeztem a korabeli irodalom álláspontjait, lásd *Lengyelová Tünde*: Rodové stereotypy v novoveku. [Nemi sztereotípiák az újkorban.] In: Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku. [Út a modern nőhöz. Fejezetek a gender-kapcsolatokról Szlovákiában.] Szerk. Dudeková Gabriela et al. Bratislava 2011. 21–35.; *Lengyelová Tünde*: Žena očami svetských a cirkevných autorov v Uhorsku v obdobi raného novoveku. [A kora újkori nő a világi és egyházi szerzők szempontjából.] In: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajiťi historiografie. [A nők története, avagy az európai nők a középkortól a 20. századig a történetírás rabságában.] Ed. Čadková Kateřina – Lenderová Milena – Straníková Jana. Pardubice 2006. 469–484.

⁶ *Antonio de Guevara*: Horologii Principum. Az fejedelmek oraiának második könyve. Graz 1610.

⁷ Uo. 4–5.

⁸ Uo. 114.

kötődik, de a hívők megtérítésének új stílusa is. Legerősebb fegyvere az a hihetetlen készsége volt, amellyel műveltségét a hitvitákban használta. Nem mindennapi irodalmi tehetség volt. Nyomatásban megjelent prédikációiban számos fontos témához hozzászólt, többek között az ideális asszony példaképét is felvázolta.⁹ A leányok nevelését alapvető feladatnak tartotta, nemcsak azért, mert az ország lakosságának a fele nőkből áll, hanem mert meglátása szerint a férfiak jó nevelése is az asszonyoktól függ. Meggyőződése, hogy a férfiak választása az erkölcsös vagy a züllött élet között az anyáktól függ, akik az első nyolc évben irányítják fiaik neveltetését. Nem is beszélve arról, hogy a jó és szeretetteljes „szent házasság csendes állapotja is a leányok nevelésén áll: mert a rosszul nevelt leány menyegzője holtig való galyiba”.¹⁰

Pázmány szerint a kislányokat hatéves korukban már arra kell ösztönözni, hogy megtanulják a legfontosabb asszonyi munkákat – „az orsó, rokka forgatását, szövést, fonást, recekötést, varrogatást, hogy idejét tisztességesen, gyönyörűségesen, hasznosan tölthesse. Mind leány korában szüleinél, mind házassága után szerelemes uránál szükség, hogy a leány tanuljon étkecskéket főzni. [...] Sokan úgy ítélik, hogy nem jó írni és olvasni tanulni a leánynak, mert félő, hogy az olvasásból gonoszt tanuljon, és olyanokat ne írjon, amiket nem kellene. De én [Pázmány] üdvösséges dolognak ítélem, hogy a keresztyén leány mindjárt kised korában vagy értelmes öregasszonytól, vagy éleletes jámbor istenfélő embertől olvasni tanuljon, és a szép dolgok olvasásából tökéletes erkölcsöket vegyen”.¹¹ Persze nem mindegy, mit olvasnak a leányok – Pázmány a háborúról, csatázásokról szóló vagy szerelmes históriákat tartalmazó könyveket ítélte károsnak, mert azok halálos mérgekként fejtik ki hatásukat.

Tehát a 17. század elején már természetesnek *tűnik*, hogy a lányokat olvasásra és írásra tanítják. Ennek konkrét racionális oka volt. A mohácsi vereség után kialakult politikai és főleg háborús szituáció gyökeresen megváltoztatta az egész ország életét, és az idealizált, otthon ülő, rokka pergetéssel és imádsággal foglalkozó asszony képét háttérbe szorította a mindennapok túlélésére törekvő, sokoldalú, határozott nő alakja. Fontos tényező, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül, hogy a magyarországi nemesi társadalom vidéken élt, életstílusa ehhez idomult. Tagjai a városokban csak átmeneti ideig tartózkodtak, a gazdálkodás és a társasági élet központjai a vidéki mezővárosokban vagy falvakban épített kastélyok, udvarházak voltak. Értelemszerűen a mindennapi élet is az uradalom, a gazdaság körül forgott. A birtokok és a földesúri família működtetése komoly hozzáértést

⁹ *Pázmány Péter*: Mint kell a keresztyén leányt nevelni. In: Pázmány Péter művei. Szerk. Tarnóc Márton. Bp. 1983. 1021–1042.

¹⁰ Uo. 1023.

¹¹ *Pázmány P.*: Mint kell a keresztyén leányt nevelni i. m. 1027.

és állandó törődést igényelt. A földesúrnak számos kötelezettsége volt, amelyet teljesítenie kellett, még hozzá minden nap. A férfiak, akik addig a gazdaság irányításával foglalkoztak, harcba vonultak, illetve a politikai ügyek miatt gyakrabban tartózkodtak távol otthonuktól. Az így gazdátlanul maradt udvarok, birtokok, uradalmak felügyelete a feleségekre hárult, és a feladat nem érthette őket felkészületlenül. Ez az úgymond kényszerhelyzet fontos impulzus lehetett egy hosszantartó, lassú, de folyamatos gondolkodásmód-változás megindulásában a nő és a férfi társadalmi szerepének megítélését illetően.

A nemes fiúk tanulására és taníttatására vonatkozólag konkrét adataink vannak, mert szüleik írásba foglalták, mit várnak el fiaik oktatása terén. A praeceptornak írt instrukciók, a levelezés, valamint a fiúk naplói viszonylag pontosan tükrözik, melyek voltak egy nemes férfi pályafutásához szükséges, elmaradhatatlan ismeretek.¹² A *Kavaliertour* már kevesebbeknek adatott meg, de ez talán azal magyarázható, hogy a költségeket, amelyeket a nemes ifjak külföldi utazása megkövetelt, nem minden szülő tudta (vagy akarta) vállalni. Nem mindenki volt meggyőződve arról sem, hogy az anyagi befektetés megtérül, és az ifjak a külhomban szerzett tapasztalatokat később hasznosítani tudják. Mások viszont egyenesen elutasították az efféle utazást, mert csak felesleges szórakozásnak, kellemes időtöltésnek vélték.¹³ A különböző főúri és fejedelmi udvarok látogatása és hosszabb vagy rövidebb szolgálat valamelyik főúrnál általános része volt az előkelő ifjak neveletésének. Némely kisfiú már kamaszkor előtt inasként látott el szolgálatot a főúri udvarban, majd étekgóként vagy katonaként olvadtak bele az udvari társadalomba, megtapasztalva ennek minden fortélyát. A 16. század végétől szerte Európában előtérbe került a formális iskolai tanulás. A családok fiaikat – felekezetük szerint – valamelyik katolikus vagy protestáns iskolába küldték, ahol több vagy kevesebb osztályt végeztek el, s ezután adták őket az udvari szolgálatra.¹⁴

¹² A témában kiemelkedő tanulmányokat (további irodalom feltüntetésével) lásd *Toma Katalin*: Nádasdy István európai tanulmányútja. A Kavaliertour alkalmazása a magyar főúri nevelési gyakorlatban. In: *Idővel paloták...* Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2005. 192–214.; *Fazekas István*: Batthyány I. Ádám és gyermekei. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmeresckét nekünk”. Szerk. Péter Katalin. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.) Bp. 1996. 91–114.; *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr 2012. 304–329.; *Ring Orsolya*: Thurzó Imre neveltetése. *Sic Itur ad Astra* 12. (2001) 1–2. sz. 33–51. Összefoglalva lásd *Kalmár János*: A 17. századi magyar világi főnemesség neveléséhez. In: *Barokk. Történelem – Irodalom – Művészet. Különszám* 2010. 125–138.; *Anna Fundárková*: Význam vzdelania a študijných ciest v rode Pálffyovcov v 16. – 17. storočí. [A műveltség és tanulmányi utak jelentősége a Pálffy családban a 16–17. században.] *Historický časopis* 58. (2010) 3. sz. 393–414.; *Duchoňová Diana*: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť. [Esterházy Miklós nádor. Udvari társadalom és a főnemesi mindennapok.] Bratislava 2017. 379–402.

¹³ *Toma K.*: Nádasdy István i. m. 193–194.

¹⁴ *Koltai A.*: Batthyány Ádám i. m. 304–305.

Az arisztokrata és nemes fiúk közül csak kevesen tanultak egyetemen. Kivételt képeztek az egyházi pályára készülő fiatal emberek, akiket viszont rendszerint nem családjuk, hanem az egyház (rend) küldött külföldi iskolába. Néhány nemes származású ifjú egy-két évet is eltöltött egy vagy akár több egyetemen, ahol elsősorban jogot hallgatott. A legtöbbször viszont csak a nevét találjuk meg az egyetemek matrikuláiban, a beiratkozáson kívül nem kívántak behatóbban megismerkedni a tudományokkal. A magyarországi nemesség többsége még a 17. században, sőt, még később is inkább az udvari nevelés mellett döntött, mert fiaik későbbi karrierjéhez elégségesnek találták a felkészülést ebben a környezetben, megfelelőnek ítélték erkölcsi, műveltségi és társadalmi/társasági erőterét.¹⁵ Persze, itt is eltérő véleményekkel találkozhatunk: míg Geszty Ferenc a [nemesi] fiúk tudományra való tanítását feleslegesnek tartotta, mert a tudományossággal nem tudnak hasznára válni a hazának, addig Esterházy Miklós megítélése szerint „az Isteni félelem és igaz okoskodás s tudomány nélkül közelebb járunk a barmokhoz, mint az Isten hasonlatosságához, az kire teremtettünk”.¹⁶

Esterházy legidősebb, István nevű fia nevelését pontosan nyomon tudjuk követni apja testamentumainak és instrukcióinak alapján. Az első végrendeletben az apa meghagyta, ha már ő nem lenne, István hétéves korában kilenc társával (alumnus), egy praeceptor és egy prefektus társaságában a nagyszombati jezsuitáknál kezdje meg tanulmányait. Később az „udvara” kibővült egy udvarmesterrel (vagy pappal) az élen, továbbá a praeceptor és prefektus mellett két inas és nyolc vele egykorú ifjú társaságával. A továbbtanulás következő állomása Bécs volt, ahol Istvánnak három vagy négy évet iskolában, majd legalább két évet a császári udvarban kellett volna eltöltenie. 22 éves korában lett volna apja szerint érett az uralkodó szolgálatába lépni, de István esetében még egy itáliai és németországi út is szóba került. Megjegyzendő, hogy Esterházy a többi fia mellé sokkal kisebb, csak három társból és egy prefektusból álló kíséretet rendelt, és a pénzügyi fedezetet is sokkal szerényebbre szabta.¹⁷

Esterházy 10 gyermeke közül öt lány volt, de csak kettő élte meg a felnőttkort, három még csecsemőkorban meghalt. Két lányt is nevelt felesége, Nyáry Krisztina Thurzó Imrével kötött első házasságából. Közülük Erzsébet Esterházy Miklós első házasságából született fia, István felesége lett, Krisztina pedig 10 éves korában elhunyt.¹⁸ A felnőttkort megélt négy lány neveltetéséről és tanulmányairól nem maradt feljegyzés. Ugyanúgy nem rendelkezünk adatokkal Thurzó György nádor hét, felnőttkort megélt lányának tanulmányairól sem, miközben egyetlen

¹⁵ Uo. 309.

¹⁶ *Duchoňová, D.*: Palatín Mikuláš Esterházy i. m. 380.

¹⁷ Uo. 384–386.

¹⁸ Az Esterházyak családi naplója. Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 1888. 209–224., itt: 210–212.

fiának iskoláztatása és wittenbergi egyetemi tartózkodása közismert.¹⁹ És a sort folytathatnánk a többi arisztokrata és nemesi család leányaival.

A kora újkori arisztokrata és nemes lányok műveltségi szintjének felmérését tovább nehezíti a nemek eltérő társadalmi állása és az önprezentáció különböző lehetőségei: a nőket apjuk, férjük vagy akármilyen más törvényes képviselő képviselte a hivatal előtt, az ő jelenlétükben a nőknek nem kellett írásos formában nyilatkozniuk.²⁰ Az írás és olvasás tehát opcionális lehetőség volt, elsősorban a szülők belátása szerint. A kor párválasztási követelményei között sem merült fel gyakran a feltétel, hogy a leendő ara legalább a betűvetést ismerje. Friedrich von Teuffenbach, morva nemes, akinek magyar édesanyja volt, tíz pontban foglalta össze elképzeléseit a leendő feleségről; ezek közül azonban csak az első vonatkozott közvetlenül a kiválasztott menyasszonyra, eszerint a „lánynak szépnek kell lennie”. A további kilenc pont meghatározta a társadalmi és vagyoni előnyökkel kapcsolatos elvárásokat. Teuffenbach még távolról sem emlékezett meg leendő felesége műveltségéről. A külföldre „háztűznézőbe” utazó familiárisokat sem utasították arra, hogy érdeklődjenek a kiszemelt menyasszony műveltsége iránt, hanem inkább alkataráról, koráról, természetének szelídségéről, istenfélő jelleméről és testi épségéről kellett véleményt alkotniuk.²¹

Ha az írás és olvasás nem is volt a menyasszonytól elvárt követelmények között, a feleségnél a házasságban már fontosabbnak tartották. A fent említett körülmények ugyanis megkövetelték az írásos kommunikációt, ami más formában nem nagyon volt lehetséges. Különösen fontos lett az írás és olvasás ismerete az asszony özvegyi sorba kerülésével, hiszen ezután önállóan kellett irányítania birtokai gazdálkodását. A következőkben egy konkrét eseten szemléltetem a kora újkori asszonyok műveltségének egy modelljét. A példa ritka, de nem egyedülálló.

Czobor Erzsébetről, Thurzó György nádor második feleségéről, és hét lányáról lesz szó. A nádorné életrajzából²² csak nagyon röviden megjegyzendő, hogy báró Czobor Imre alnádor és harmadik felesége, Perényi Borbála gyermeke. Születésének pontos dátuma ismeretlen, csakúgy, mint gyermekora is egészen 1592-ig, amikor Thurzó Györggyel lépett házasságra. Ekkor legalább 14 éves

¹⁹ Ring Orsolya már idézett dolgozata mellett lásd az adattárat: A Thurzó család és a Wittenbergi Egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602 – 1624. S. a. r. Dományházi Edit et al. (Fontes Rerum Scholasticarum I.) Szeged 1989.

²⁰ *Eva Kowalská*: Dievčenské vzdelávanie v Uhorsku. [Lányok művelődése Magyarországon.] In: Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. [Nő és jog. A nők jogi és társadalmi helyzete a múltban]. Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava 2004. 236.

²¹ *Koltai András*: Cudzinky v úlohe manželiek uhorských veľmožov v 16. – 17. storočí. [Magyar nagyrak külföldi feleségei a 16–17. században.] In: Žena a právo i. m. 186–187.

²² Az életrajzi adatokat lásd *Lengyel Tünde*: Az írástudatlantól a főispánig. Thurzó Györgyné, cobor-szentmihályi Czobor Erzsébet. In: A nők világa i. m. 139–159.

lehetett és analfabéta volt, s mint közismert, férje tanította meg írni és olvasni. Ez körülbelül két évig tartott: 1591 decemberében Thurzó mátkájának még azt írta: „hogy semmi válaszom nincs levelemre [...] Gondolom talán ezt a mentséget találhatnád, hogy magad nem tudsz írni, úgy vagyon, de vagyon bátyád, kinek dolgotat és akarotodat bízvást megjelentheted, ő kegyelme is pedig tudom, hogy az munkát felveszi és az én levelemre kívánságod szerint válaszol is”.²³ Napra pontosan két év után viszont boldogan írta a füleki katonai táborból: „Hogy magad kezedvel édes lölköm irtál az levélben egynehány ígét, szivem szerint láttam és jó néven vettem tüled, mind szerelmes és édes tanítványomtul, hogy il jól tanulsz, én is valami szép török morhát viszek ajándékon, csak meglásd, hogy még ennél is jobban tanul írni, mert ha vétek esik az írásban, ha Isten haza viszen jó egészségben, talán megkezddik a tanítvánt suprálni, ha nem egyébbel, de egy néhány szép csókval”.²⁴

Érdeemes felfigyelni arra a tényre is, hogy Erzsébet bátyja²⁵ nyilvánvalóan tudott írni. Hogy édesanyjuk tudott-e, nem biztos. Perényi Borbála három fennmaradt levelét íródeák írta, még az aláírások sem sajátkezűek.²⁶ Czobor Imre alnádor 1581 elején hunyt el, vagyis már személyesen nem tudta igazgatni fia taníttatását, így ez a feladat az özvegyre és a gyámokra hárult. Borbála másodszer is férjhez ment, férje Dersffy Miklós báró, Hont vármegye főispánja volt. Feltételezhető, hogy lépéseket tett mostohafia ügyében, de erre vonatkozólag sajnos nem rendelkezünk adatokkal.

Czobor Erzsébetre hárult a férje előző házasságából született két kislány, Zsuzsanna és Judit nevelése, de nagy valószínűséggel velük inkább a dajkák foglalkoztak, mintsem a kamaszkorból éppen kinőtt mostoha. Másfél évvel a házasságkötésük után született meg János, aki hét hónapot élt. 1595 márciusában jött világra Borbála, vagy Babuska, a család üdvöskéje, aki a levelek szerint főleg apja kedvence volt. Mivelhogy a házaspárnak a következő gyermeke, Erzsébet is csak egy évet élt, egész 1597 júliusáig, amikor Ilona született, Babuska foglalta le a szülők minden figyelmét. Azután már rövid egymásutánban született meg az

²³ Thurzó György levele Czobor Erzsébethez. Bitek, 1591. dec. 1. Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez I–II. Kiadta Zichy Edmund. Bp. 1876. I. 4.

²⁴ Thurzó György levele Czobor Erzsébethez. Fülek, 1593. dec. 1. Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei i. m. I. 39–40.

²⁵ Feltételezem, hogy Czobor Imréről van szó, akivel Erzsébet később is, de főleg özvegyége idején sokat levelezett. Imre feltehetőleg 1575-ben született, tehát egy év és néhány hónap korkülönbség lehetett kettejük között. A családfát lásd <https://bit.ly/2MDDWcr>, letöltés 2019. jan. 3.

²⁶ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (a továbbiakban: ŠABy), Oravský komposesorát – Thurzovská korešpondencia (a továbbiakban: OK-TK), fasc. 829. Perényi Borbála Czobor Erzsébetnek. 1606., 1617. (két levél pontos dátum nélkül)

egyetlen fiú és további négy leány. A legfiatalabb Zsófián kívül mind megérte a felnőttkort.

A nagybiccsei levéltárban őrzött 1404, Czobor Erzsébetnek címzett levél nagyobb része a családtagoktól és más rokonoktól származik. A legtöbbet a férj, Thurzó György írta (beleértve a 600 darab, nyomtatásban kiadott levelet is).²⁷ Ezekon kívül az 1616 előtt írott levelek száma alacsony, tartalmuk csak triviális dolgokra terjed ki, mint például gyümölcs küldésére, gyógyszerek kérésére, mosónő felfogadására vagy több nehéz helyzetben lévő egyén megsegítésére. A levelezésnek ez a része sovány képet ad a több mint két évtized eseményeiről. Az információhiányt Thurzó György levelei pótolják. Gyakran írt feleségének, aprólékosan beszámolt a tizenöt éves háború katonai mozzanatairól, a tábori életről, politikai eseményekről és katonatársai ügyeiről. Egyben rengeteg kéréssel halmozta el feleségét: élelmiszert, bort és használati tárgyakat kért, amelyek hiányoztak a nehéz tábori szolgálat alatt. Nem lehet kétségünk arról, hogy a házaspár viszonya szeretetteljes volt, a levelek részletei a korban megszokott formális megnyilvánulásokon kívül bensőséges érzéseket is mutatnak. Ennek a harmóniának az alapja Czobor Erzsébet feltétlen alárendeltsége férjének. Amikor a házasetel kötelékébe lépett, fiatal, talán még kamaszkorban levő lányként, teljesen tapasztalatlanul, férje már felnőtt korban járt, 25 évesen már egy házasság tapasztalatával. Ambíciói, politikai sikerei²⁸ és végül országos és határon túli tekintélye feleségét elkápráztatta. 24 éves együttélésük alatt csak ritkán érezte szükségesnek, hogy saját véleményt fejtson ki és elárulja férjének, mit is gondol.²⁹ Ellenvetés nélkül teljesítette férje kívánságait és parancsait. Feltehetőleg ura mellett tanulta meg a gazdálkodást, a Thurzó-birtokok irányítását, felügyeletét, a munkák pontos elvégzését, a termés értékelését és hasznosítását. Tökéletes felkészülés volt ez az özvegyiség éveire, amikor már egyedül kellett ellátnia mindent. A férje halálát követő évek levelezése (tehát 1617-től) látványosan gyarapodott. Az uradalmak tisztartói rendszeresen neki címezik a jelentéseket. Ezekből úgy tűnik, hogy a birtokok vezetésében és szervezésében nem történtek változások, és tovább működött az a rendszer, amelyet a nádor vezetett be. Erről árulkodik a tisztartók

²⁷ Jozef Kociš: Korešpondencia Alžbety Coborovej (1592–1626) [Czobor Erzsébet levelezése, 1592–1626]. Slovenská archivistika 25. (1990) 1. sz. 106.

²⁸ Géza Pálffy: Rod Thurzovcov a jeho miesto v aristokracii Uhorského kráľovstva. [A Thurzók és helyük Magyarország arisztokráciájában.] In: Thurzovci a ich historický význam. [A Thurzók történelmi jelentősége.] Ed. Tünde Lengyelová. Bratislava 2012. 17–19.

²⁹ Czobor Erzsébet leveleinek nagyobb részét (162 darabot) a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Archivum familiae Thurzó, E 196, 39. cs. 1 tétel alatt, másik részét (97 darabot) a biccsei levéltár – ŠABY, OK-TK, 106 őrzi. A levelek legtöbbje sajnos vagy egyáltalán nincs, vagy nagyon bizonytalanul van datálva, így csak némelyiknél lehet a tartalom szerint megállapítani, mikor íródtak.

folyamatos alkalmazása is.³⁰ Bár a birtokokat (az árvai kivételével) Imre örökölte, mégsem vette át az igazgatásukat. Röviddel apja temetése után ugyan beutazta az országot, hogy megtekintse a birtokok állapotát, de anyja gondjaira hagyta azokat. Megnősült, de a családi élet se kötötte le, mondhatni csak a politikának élt. Thurzó Imrét kisgyermek kora óta nagy ívű politikai karrierre készítették fel. Alig múlt el öt éves, amikor apja már levelet írt neki és meghagyta, hogy „ezután olvasókönyvecskével játszódgyék”.³¹ Feltehetőleg már tudott olvasni. Tanítását gondosan előkészítették, az elérhető legjobb tanárokat hívták meg. Thurzó a biccsei rezidenciája mellett egy nagyon színvonalas iskolát működtetett, fiának mégis saját tanárai voltak, az iskolába csak akkor járt, amikor a többi diáknak mutatta be tudását. 16 évesen Wittenbergbe utazott az ottani egyetemre, ahol egy évet töltött el.³² A Thurzó Imre iskoláztatását és taníttatását dokumentáló számos forrás egészen természetesen vonja magával a kérdést, hogy a nádor hét leánya vajon kapott-e hasonló lehetőséget?

Mindenesetre a fennmaradt dokumentumokban ennek semmi nyomát nem találjuk. A hatalmas mennyiségű levél tanúságot ad a lányok – és Imre – egészségéről, gyermekkorukban elszenvedett betegségeikről, a környéken tomboló járványokról és az ellenük való védekezésről. Fennmaradt több levél is, amely a biccsei iskolával foglalkozik, de ezekben sincs jele, hogy a lányok is tanulnának ott. Paludinus János jelentette a nádornak, hogy sokat törődik Imre nevelésével.³³ Lányi Illés szuperintendens, a Thurzók udvari papja is többször beszámol Imre haladásáról. Leírja, hogy Imre praeceptora kíséretében részt vett az iskolában a második és harmadik osztály grammatikai vitájában, ami minden jel szerint pozitívan hatott a fiúra, ezért ajánlotta az apának, hogy továbbra is jó lenne, ha szerdán és szombaton játék helyett az iskolában gyakorolna.³⁴ Csak egy helyen jelennek meg a „gyerekek” (liberi), hogy jól vannak és végzik feladataikat (officium suum), de a következő mondatból kitűnik, hogy csak az ifjú urakról van szó,³⁵ vagyis Imrén kívül még néhány társáról, akik között volt például Zrínyi György, a nádor unokaöccse. Mint Koltai András megjegyezte, a főúri udvarokban nem

³⁰ Eddig az árvai birtokközösséget dolgozták fel. *Katarína Červeňová*: Archontológia zemepanskej správy Oravského komposesorátu v 17. storočí. Dizertačná práca. [Az Árvai Komposzessorátus igazgatásának archontológiája a 17. században.] Doktori (PhD) értekezés. Bratislava 2013.

³¹ Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Árva, 1604. jan. 3. Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei i. m. II. 107.

³² Vö. *Ring O.*: Thurzó Imre i. m., valamint A Thurzó család és a Wittenbergi Egyetem i. m. passim.

³³ Joannes Paladinus levele Thurzó Györgynek. Biccse, 1611. márc. 22. A Thurzó család és a Wittenbergi Egyetem i. m. 23.

³⁴ Elias Lany levele Thurzó Györgynek. Biccse, 1611. márc. 24. A Thurzó család és a Wittenbergi Egyetem i. m. 24–25.

³⁵ Elias Lany levele Thurzó Györgynek. Biccse, 1609. július 13. A Thurzó család és a Wittenbergi Egyetem i. m. 17–18.

volt kizárt, hogy a lányok is tanuljanak írni és olvasni a praepceptor irányítása alatt, ha a főúr saját (fiú)gyermekai számára kis magániskolát létesített az európai „Haushaltschule” példája szerint. Ezek az iskolák csak addig működtek, míg a gyermekek el nem érték azt a kort, amikor intézményes iskolába küldték őket. A Batthyány-udvarból van adat a „leányasszonyok” tanítójáról és tanításáról,³⁶ a Thurzókéból nincs.

Ami a lányokat illeti, csak egy-egy mondat árul el némi információt. 1599 nyarán Perényi Borbála beteg volt, így lánya meglátogatta őt Sassinban. Férje majdnem minden nap írt neki, beszámolt a gyerekekről is. Az akkor négyéves Borbála üzenetét is tolmácsolta. A gyermek szlovákul közölte anyjával, hogy testvéreivel együtt jól vannak, és nagyon várják haza, mert a vénasszony még a kertbe se engedte ki őket.³⁷ A felnőtt Babuska – már Borbála, Erdődy Kristófné korában anyjának írta, hogy kislánya Marianka „immár a Miatyánkot mindvégig magyarul elmondja utánam mind este, reggel”.³⁸ A gyerekek tehát már kis korukban két nyelven kommunikáltak, szüleikkel magyarul és az őket körülvevő személyzettel szlovákul. Valószínű, hogy a környékről fogadtak fel számukra szoptatós-, majd szárazdajkát is, akik csak szlovákul beszéltek. Nem tudjuk, hogy Czobor Erzsébet tudott-e szlovákul, amikor férjhez ment, de az biztos, hogy megtanult. Skultéty Márton, a Thurzó család bécsi kiküldötte fordította számára szlovák nyelvre azokat a leveleket, amelyeket németül írtak,³⁹ és özvegyi éveiből is fennmaradt néhány instrukció, amit ezen a nyelven íratott. Fia, Imre is néha szlovák deákkal íratott levelet, amit anyjának a többi íródeák elfoglaltságával indokolt meg.⁴⁰

Czobor Erzsébet udvarában a korszak szokása szerint nevelkedtek más nemes családok leányai is. Konkrétan csak három leány kilétét ismerjük: az egyik közülük Thurzó Orsolya leánya. Húgával, Orsolyával a nádor kapcsolata nagyon rossz volt. Thurzó megtagadott tőle minden segítséget, de hajlandó lett volna legalább a fiát az udvarába venni, amibe viszont az anya nem egyezett bele. Lányát ugyanakkor beadta Czobor Erzsébet fraucimmerébe.⁴¹ A másik lány, akit ismerünk, Thurzó Szaniszló Éva lánya volt. 1623-ban Czobor Erzsébet az apjának írt levelében említi, hogy a kislányt a negyednapi hideg veri.⁴² Éva 10 éves volt ekkor,

³⁶ *Koltai A.*: Batthyány Ádám i. m. 310–312.

³⁷ Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Biccse, 1599. aug. 28. Bethlenfalvi Thurzó György levelei I. 288.

³⁸ *Péter Katalin*: A gyermekek első tíz esztendeje. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon* i. m. 39.

³⁹ Skultéty Márton levele Czobor Erzsébetnek. Bécs, 1617. júl. 5. ŠABY, OK-TK, 862.

⁴⁰ Thurzó Imre levele Czobor Erzsébetnek. Szenc, 1620. szept. 26. ŠABY, OK-TK, 894.

⁴¹ Thurzó Orsolya levelei Thurzó Györgynek (21 levél) és Czobor Erzsébetnek (5 levél). ŠABY, OK-TK, 610, 900. Lásd még *Lengyel Tünde*: Thurzó György családi konfliktusai. In: *Nők és férfiak...*, avagy a nemek története. Szerk. Láczy Magdolna. Nyíregyháza 2003. 234–242.

⁴² Czobor Erzsébet levele Thurzó Szaniszlónak. Biccse, 1623. nov. 11. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár – Folia hungarica 2638. A magyar asszonyok könyvtárának levél-másolat gyűjteménye III. 59.

vagyis feltehetőleg az úrnő unokáival nevelkedett, mert saját lányai ekkor már mind férjnél voltak. Az udvarban volt még ekkor Imre két kislánya és Borbála gyerekei is, akik korban egyformák lehettek. A harmadik leányról mindössze annyit tudunk, hogy Nyáry Sára kérte Czobor Erzsébetet, hogy egy bizonyos Nagy Miklós lányát vegye az udvarába szegény meghalt nénye helyébe.⁴³

Sajnos nemcsak itt, de máshol sem maradt feljegyzés arról, hogy mi is volt a lányok udvari nevelésének konkrét tartalma. Kézimunka, gazdálkodás, kertészkedés, gyógyítás, gyermeknevelés, házimunkák, főzés? Közben imádkozás, hittan, de szórakozás is – tánc, ének, játék. E tevékenységek közül mindenki kiválaszthatta azt, ami legjobban illett természetéhez. Czobor Erzsébetet – sok más nagyszonyhoz hasonlóan – az orvoslás érdekelte. Leveleiben gyakran ad tanácsokat mindenféle baj, főleg gyermekbetegségek gyógyítására. Az uradalmak jobbágysai kötelesek voltak a szezonban gyógynövényeket gyűjteni, a tisztartók rendszeresen beszámoltak a hársfavirág, áfonya és szeder, agaricum (galóca, gomba), gentiána (tárnics, keserűgyökér), angelika (archangelica), mandragóra és más növények gyűjtéséről.⁴⁴ Az udvaron működött Osvald, az újkeresztény borbély, aki mestere volt a sebészetnek.⁴⁵

A biccsei udvaron gyakran megfordult Halácsi Katalin, a nozdrkóci (Nozdrkovce, ma Trencsén része) Závis köznemes felesége, aki igen nagy hírnévnek örvendett Trencsén környékén. Több mint valószínű, hogy Illésházyék ajánlották őt Erzsébet figyelmébe. Az úrnő meghívta Závist a biccsei udvarra, hogy közvetlenül segíthessen tudományával. Több levélben fordul elő a neve, nemcsak a családon belül, de sok más betegnek is segített. Tehetségét még az orvosok is elismerték, mert amikor Thurzó felesége betegségét a fejedelem orvosával tárgyalta meg, az a saját orvossága mellett nem vetette el Závist gyógy módjait sem.⁴⁶ Závist segített Czobor Erzsébetnek akkor is, amikor egy számára ismeretlen növényről kért információt. Megkerestette a virágot a herbáriumban, mert ő sem ismerte, és a patikussal is megtárgyalta. Az eset nem azért érdekes, mert Czobor Erzsébet egy falusi „orvosasszonnyal” konzultál, sőt még azért sem, mert ennek a falusi asszonynak nyomtatott herbárium van.⁴⁷ Inkább az a meglepetés, hogy az úrnő nem

⁴³ Nyáry Sára levele Czobor Erzsébetnek. Szenc, 1617. aug. 15. ŠABy, OK-TK, 820.

⁴⁴ *Pavel Horváth*: Ludové liečenie na thurzovskom dvore v Bytči v prvej polovici 17. storočia. [Népi gyógyítás a Thurzó-udvarban a 17. sz. első felében.] Slovenská národopis 16. (1968) 274–276.

⁴⁵ Czobor Erzsébet levele Thurzó Györgynek, október 24. (év nélkül). MOL – E 196 Archivum familiae Thurzu, 39. cs., 1. tétel.; Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Bajmóc, 1599. okt. 8. Bethlenfalvi Thurzó György levelei i. m. I. 291–292.

⁴⁶ Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Igló [Jihlava], 1608. máj. 7. Bethlenfalvi Thurzó György levelei i. m. II. 224.

⁴⁷ A flamand Rembert Dodoens (1517–1585) herbáriumáról van szó. Halačzy Cattharina levele Czobor Erzsébetnek. Biccse, 1617. máj. 16. ŠABy, OK-TK 751.

a családi könyvtárban levő herbáriumok egyikében kereste az ismeretlen növényt. Thurzó György korának egyik legnagyobb könyvtárával rendelkezett, amelyben a katalógus szerint legalább 15 orvosi könyv és herbárium is volt, köztük Andrea Mattioli művével.⁴⁸ Czobor Erzsébet a könyveket egyszerűen nem tudta használni, és nem csak azért, mert nem tudott latinul, hisz igénybe vehette volna az udvarán működő deákok és titkárok szolgálatát. Úgy tűnik, a könyv számára nem volt mindennapos használati tárgy, amelyből ismereteket lehetett meríteni. Könyvet legfeljebb imádkozáshoz vett kézbe.

Czobor Erzsébet férje elhunyt után átvette a Thurzó-birtokok irányítását. Levelezése arról tanúskodik, hogy az ügyek férje szellemében való továbbvitelére törekedett. Tovább foglalkoztatta a titkárokat és ágenseket, akik Bécsből és Pozsonyból is tájékoztatták őt a politikai élet mozzanatairól. Az egyik legfontosabb feladatának az evangélikus egyház támogatását tekintette. Még ha saját fiát apja betegsége és halála miatt vissza is kellett hívnia a wittenbergi egyetemről, a többi diák tovább folytatta tanulmányait a Thurzók költségén. A nádor ugyan saját birtokain nem működtetett nyomdát, hanem városi nyomdászokkal dolgoztatott, támogatásának köszönhetően mégis sok könyv, hitvita és más nyomtatvány készült. Özvegye sem hagyott fel a kiadói tevékenységgel, ahogy azt a személyére szóló dedikációk is mutatják. Michalko János például számos könyvet patrónájának ajánlott, hasonlóan Kürti István és a zólyomi Perina Boldizsár is, aki több evangélikus író műveinek fordítását adta ki, vagy Cserko Mihály saját prédikációit, Pálházi Göncz Mihály hitvitákat és Zvonarich Mihály a Posztillákat.⁴⁹ A könyvkiadás finanszírozása viszont nem mindig a támogatott könyvek iránti érdeklődés vagy az olvasói szenvedély megnyilvánulását jelenti. Czobor Erzsébet esetében elsősorban vallási elkötelezettségét és férje tevékenységének folytatását mutatja. A hit kérdésében Czobor Erzsébet különös elhivatottságot érzett, például a fehérhegyi csata után, amikor rengeteg protestáns kényszerült elhagyni Csehországot, többen is Czobor Erzsébethez fordultak segítségért. 1622-ben hat cseh és morva pap kérte, hogy letelepedhessen a bicccsei uradalomban. Hárman közülük aztán ott is maradtak, és az egyiket Erzsébet veje, Illésházy Gáspár papnak rendelte egyik falujába.⁵⁰

Átvállalta Imre fia kötelezettségeinek nagy részét is. Imre, úgy ahogy apja tervezte, belépett a nagypolitikába és Bethlen Gábor mellett kötelezte el magát. Az otthoni ügyeket – a gazdaságot, az uradalmak igazgatását anyjára hagyta,

⁴⁸ *Helena Saktorová*: Knižnica palatína Juraja Thurzu. [Thurzó György nádor könyvtára.] In: *Knihy* '81. Martin 1982. 72–99.; Uő: *Turzovské knižnice*. [A Thurzó-könyvtárak.] Martin 2009. 17–18.

⁴⁹ *Saktorová, H.*: *Turzovské knižnice* i. m. 111–113.

⁵⁰ *Pavel Horvátb*: *Humanisti z Čiech po Bielej Hore v exile v Trenčíne*. [Csehországi humanisták Trencsénben a fehérhegyi csata után.] In: *Historica*. Zborník Filozofickej Fakulty University Komenského v Bratislave.. Bratislava 1975. 155–168.

aki jártas volt ebben a szerepben. Felügyelte a számadásokat, a kincstárból kiadott értékeket,⁵¹ személyesen számolta át a bevételeket és kiadásokat. Ezekben a tevékenységekben teljes mértékben otthon érezte magát, hiszen férje utasításait követve sok éven át gyakorolta a gazdálkodást és értett is hozzá. A magyar történelemben mindössze három asszonyról tudunk, akik a főispáni címet viselték. Az első Habsburg Mária volt Moson vármegyében Mohács után, Erdélyben Közép-Szolnok vármegyében Báthory Anna, végül fia halála után (1622-ben) Czobor Erzsébet lépett e funkcióba és haláláig viselte azt.⁵² Ez a feladat sem volt számára új – már Imre főispánsága alatt is ő intézte a teendőket, és az ebből az időből származó dokumentumokat is közös cím alatt adták ki – *Czobor Erzsébet, Thurzó György nádor meghagyott özvegye és Árva vármegye főispánja, Thurzó Imre*. De ne felejtjük, hogy egész Árva vármegye a Thurzók birtoka volt, így a közügyek és a magánügyek elválaszthatatlanul összefonódtak.

Czobor Erzsébet a fent megírtak szerint nem mindennapi karriert futott be. Ám mit tett ő maga mindezt? 24 éves házassága alatt rengeteget tanult, és ezt özvegyi éveiben bőven kamatoztatta. De nem tudott – vagy talán nem akart? – túllépni azon a vonalon, amellyel behatárolta magát az odaadó feleség, gondos anya és nagyanya szerepében. Férje életében csak házastársa úgymond meghosszabbított karja volt, aki teljesítette az instrukciókat és elvégezte a feladatokat. Ha meg is tanult írni és olvasni, nem igazán volt képes ezt a tudást továbbfejleszteni. Ez főleg özvegyiségének éveiben okozhatott gondot, amikor mindenben önállóan kellett döntenie. Sajátkezű leveleket eleve csak a legközelebbi családtagoknak, férjének és gyermekeinek írt. Azoknak is legalább olyan fejtörést okozhatott elolvasásuk, mint a mai kutatóknak. Az írása csúnya, a betűk nincsenek összekötve, hanem egymás mellett állnak, mintha nyomtatottak lennének. Nincs nagybetű, pont, vessző, ékezet. Nincsenek szóközök. A szöveg összefolyik, a sorok balról jobbra emelkednek. A későbbi levelekben már megjelennek a szóközök, de továbbra is gyakran kimaradnak egyes betűk. Stilisztikáról szó sem lehet. A szöveg tartalma azt sugallja, hogy írója keményen küzdött az írással, de nem igazán tudta kifejezni mondani-valóját. Mindezek ellenére a tájékozott asszony hírért tudta kelteni. Például nászasszonyának, Várday Katalinnak több levélben is beszámolt a legújabb politikai eseményekről. Tudatta vele a császár és Bethlen Gábor közötti egyezkedéseket, az országban folyó hadmozdulatok eredményét, a határon túli híreket. Az igazság az, hogy Czobor Erzsébet nevében valamelyik írődeák szóról szóra átmásolta Thurzó Imre leveleit.⁵³ A politikában távolról sem mozgott olyan magabiztosan, mint más

⁵¹ Radvánszky Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I–III. Bp. 1879. II. 157–164.

⁵² Vö. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp. 1994. 61., 86., 149., 151.

⁵³ Lásd MNL OL Archivum Familiae Zichy, 539. cs. No. 10278–10309.

kortársnője, például Pálffy Katalin.⁵⁴ A politika csak annyira érdekelte, amennyire saját férjével, majd fiával volt kapcsolatban. A Thurzó név ereje viszont csak addig volt erős, amíg férfi viselői éltek, s ezt az özvegynek szomorúan kellett megtapasztalnia az unokáiért folytatott – előre elvesztett – harcban.⁵⁵

A 16–17. századi főrangú asszonyok sorában viszont találkozunk más példakkal is. Nagyon sok múlt a személyes adottságokon is, hogy a konkrét időben és környezetben ki mennyire volt képes kihasználni az adott lehetőségeket. A személyes érdeklődés és nagymértékben az intellektuális adottságok is meghatározták, ki hova tudott eljutni. Akár Wesselényi Annát,⁵⁶ akár Rákóczi Erzsébetet⁵⁷ említjük, láthatjuk, mind a ketten nagyon tehetséges gazdasszonyok (ma azt mondanánk, gazdasági menedzserek) voltak, intellektuális képességeik pedig eleve jobb kiindulópontot jelentettek számukra. Wesselényi Anna nagyon korán özvegy lett és nem kötött új házasságot. Rákóczi Erzsébet férje ugyan életben volt, de nem sokat éltek együtt. Mind a két asszony csak saját magára támaszkodhatott, egyedül kellett dönteniük. Ezt a kényszerhelyzetet minden probléma ellenére ki tudták használni a saját maguk javára. Czobor Erzsébetnek is viszonylag hosszú „önálló” idő állt rendelkezésére – 10 évig volt özvegy. Ő mégis megmaradt a járt úton, nem voltak magasabb ambíciói, megelégedett a korábbi évek alatt rögzült tevékenységek változatlan továbbvitelével. Ezt a modellt tanulta meg otthon, és ezt adta át lányainak is, akik a kor felfogása szerint „jól” házasodtak, csupa előkelő famíliába kerültek. A szülői házat viszont úgy hagyták el, hogy csak egy lépcsővel álltak magasabb műveltségi fokon, mint egykor anyjuk a férjhezmenetelekor. Mindegyik lány tanult írni és olvasni, azt viszont róluk sem lehetett elmondani, hogy könnyedén forgatták volna a tollat. Ezt tanúsítja a legidősebb lány, Zsuzsanna megrázó példája, aki gyér írástudása miatt íródeák nélkül nem tudta szüleinek megírni keserves sorsát Perényi István mellett.⁵⁸ Úgy tűnik, még Magyarország nádorának is az volt a véleménye, hogy a feleségnek elég annyira műveltnek lenni, amennyire azt férje megkívánja, és az urától függ, hogy mennyire fogja az otthonról hozott csekély tudást az együttélésük során gyarapítani.

⁵⁴ *Anna Fundárková*: Der katholische Nikolaus Pálffy und der evangelische Stefan Illésházy. Ein Beispiel für politische Zusammenarbeit trotz religiösen Gegensatzes am Ende des 16. Jahrhunderts. In: *Ecclesia semper reformanda. Die protestantische Kirche im Pannonischen Raum seit der Reformation. Teil 1.: Tagungsband der 36. Schlaininger Gespräche* 19. bis 23. September 2016. Hrsg. Gert Polster – Evelyn Fertl. Eisenstadt 2017. 225–236.

⁵⁵ A konfliktus körülményeit és problémáit lásd *Hiller István*: Nyáry Krisztina (1604–1641). In: *Nők a magyar történelemben*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1997. 97–130.

⁵⁶ *Deák E.*: Wesselényi Anna i. m. 1–66.

⁵⁷ *Benda Borbála*: Rákóczi Erzsébet, a birtokos és gazdálkodó. In: *A nők világa* i. m. 19–28.

⁵⁸ Thurzó Zsuzsanna levele Thurzó Györgynek. Nyaláb, 1605. okt. 20. ŠABY, OK-TK, 611.

A példák azt mutatják, hogy minden esetben érdemes, sőt fontos konkretizálni, mit is értünk pontosan azon, ha egy kora újkori asszonyról azt állítjuk: művelt volt. Tény, hogy a kora újkorral beköszöntő reneszánsz a főúri magánnevelésben nem változtatta meg gyökeresen sem a fiúk, sem a lányok nevelésének gyakorlatát, de a lányok/nők művelődésében érezhető bizonyos elmozdulás. Míg a fiúgyermek az otthoni magántanítás, illetve „háziskola” elvégzése után rendszerint intézményes oktatásban részesültek, majd a szerencsésebbek külföldi utazásokkal is gyarapíthatták tudásukat, addig a lányoknál az előrelépést a betűvetés és olvasás elsajátítása jelentette. A fennmaradt források szűkszavúsága miatt csak nagyvonalakban tudjuk konkretizálni, mi volt a lányok tanításának tartalma és módszere. Rendszerint az írás és olvasás alapjait tanulták meg, a nyelvtudás pedig a környezettől függött – többnyelvű országrészeken természetesen volt a környéken beszélt nyelvek elsajátítása (legegyszerűbben a mindennapi használatban a szolgálókkal, illetve kisgyerekekkel). Más nyelvet viszont nemigen tanultak. Az sem volt ritka jelenség, ha a külföldre férjhez adott lány férjével eleinte tolmács segítségével kommunikált. A lányoknak legfeljebb imakönyvet hoztak ajándékba, azt olvasták, mégis sokan asszony, még inkább özvegy korukban támogatták a könyvkiadást, könyvfordítást, ami részben valóságukból fakadt (hiszen a korban leginkább egyházi tematikájú nyomtatott kiadványok jelentek meg), részben elhalt férjük e téren végzett „mecénás” tevékenységét folytatták (leginkább hagyományőrzésként). A korban azonban sem a szélesebb társadalom, sem a szűkebb család nem követelte meg a nőktől, hogy túllépjenek a megszokott műveltségi határokon. Az asszonyok, amíg házasságban éltek, nem is érezték a szükségét, hogy kilépjenek a hagyományos női szerepkörből, amelyet anyjuk és az egész női rokonság életéből ismertek. Úgy tűnik, hogy ezt a modellt széleskörűen elfogadták, még ha számos ettől eltérő pozitív és negatív példát fel is tudunk mutatni, akár Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya,⁵⁹ akár egy mezővárosi lelkész, Miskolczi Csulyak István és felesége,⁶⁰ valamint más házaspárok esetéből. A női műveltségben a tényleges változást csak a 18. század hozta meg, amikor a vidéki udvarházakból, kastélyokból átköltöző „felsőbb” társaság kommunikációs és értelmiségi bázisaként létrejöttek a városi „szalonok”.

⁵⁹ *Tóth István György*: „Aki ahhoz szokatlan, el nem kerülheti a főfájást miatta”. Írni tanuló nemesasszonyok a 16–18. századi Nyugat-Magyarországon. In: *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 61–62.

⁶⁰ *Péter Katalin*: Az olvasó nő eszménye a 17. század elején. In: *A középkor szerete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Bp. 1999. 323–332.

A CASE STUDY OF FEMALE LITERACY IN THE EARLY MODERN ERA

Expectations, Possibilities, Limits

by Tünde Lengyel

SUMMARY

An important aspect of the research of female social roles in the early modern era is the problem of women's literacy. The authors of some female biographies – especially in the late nineteenth century – treated the content and formal features of letters written by women rather uncritically, assessing the literacy of their writers without examining the circumstances in which the letters were penned.

In contrast to that of boys, the upbringing and education of girls is left in obscurity by the surviving evidence. The case of Erzsébet Czobor, consort of György Thurzó, discussed in the present paper, is a perfect illustration of the expectations and limits on the female roles of that period. Married as illiterate, the girl learned, as an ideal wife, the organisation of everyday life, the administration of estates, and all the things required to be done concerning her children. Widowed, she carried on the activities of her late husband in the field of culture and spreading the faith, and was accordingly labelled as one of the most educated women of her age. In reality, however, her literacy was skin deep, and she could hardly manage without a scribe. Consequently, her example shows perfectly how critically the available sources should be treated, and argues for a prudent, individual approach to the problem of female literacy.